

A külföldi lapok Magyarországon. (Néhány cenzúrai eset tükrében 1845—48 között).

Talán soha nem fűzte Magyarországot oly sok és oly szoros szál Európa szellemi életéhez, mint a reformkorban. A fiatal Európa eszméi titokzatos táviróhálózaton száguldották be az országokat, a békés utazó pokolgépet: lázító könyvet és újságokat vitt a táskájában. A reakció megtette a maga erőfeszítéseit, a szabad szellemű sajtótermékek azonban terjedtek hazánkban is, hogy hogyan, arról a Departementum Revisionis Librorum anyaga is szolgáltat néhány adatot.¹

A külföldi lapok legalisan a posta közvetítésével kerültek az országba. A kancellária állapította meg, hogy melyek az „üdvös irányú” lapok, ezek jegyzékét időről időre elküldték a könyvvizsgálóknak.² A nyomtatott jegyzék feltünteti az előfizetési árat is, országok szerinti csoportosításban. A jegyzéket szükségnek megfelelően kiegészítették az új, szintén épületes elveket valló folyóiratokkal. Pl. 1845. márc. 13-án: „Svájtzban Eidgenössische Zeitung és Staats Zeitung der Katolischen Schweiz — cím alatt kiadott politikai hírlapok üdvös irányok s a józan elvek terjesztésében közremunkálkodó czélzatuk miatt a Cs. K. tartományokban minden megszorítás nélkül megengedtetvük — másolatban kellő tudomás végett azzal tétetik ezen osztályba által, hogy a postaigazgatóságok ez iránt már értesítettek.”³ Érkezett természetesen értesítés ellenkező döntésről is: a merészebb hírokat pengető lapok gyorsan indexre kerültek. Így 1845-ben a *Der Erzähler von St Gallen* c. politikai lap „megváltoztatván addig követett üdvös irányát, azon lapok sorából, melyekre a cs. k. postahivatalok előfizetéseket elfogadhatnak, kitöröltetett. Miről is e kir. helytartótanács oly meghagyással értesítettik, hogy az említett lapoknak kiváltképp kávéházakban s más nyilvános helyekeni megtiltása iránt tüstént intézkedjék. Költ Bécsben börtelő hó 20-n 1845.”⁴

A jegyzékbe fel nem vett lapok járatásához a Helytartótanács külön engedélye kellett. 1845 októberében HRABOVSZKY Zsigmond Vas megyei aljegyző kéréssel fordul a Helytartótanácsához.⁵ „A Démocratie pacifique című francia hírlapot tartani, s magam számára járatni kívánván, annak kieszközléséért ezenel alázatosan esedezem...” A kérés meglehetősen merész. A *Démocratie pacifique*, az egyik legnépszerűbb francia napilap utópista-kommunista elveket vallott,⁶ s HRABOVSZKY csak abban reménykedhetett, hogy külön tájékozódás nélkül megadják neki az engedélyt. Nem így történt. A Központi Könyvvizsgáló Hivatal nem foglalt állást. „A Démocratie pacifique című francia hírlapnak nyoma sem a tiltott, sem az engedélyezett külföldi hírlapok és folyóiratok a cs. k. udv. könyvbírálati főhivatal által szerkezett lajstromaiban elő nem fordulván, de tartalma és irányára nézve is e helyütt különben teljesen ismeretlen lévén, — nincs e készszolgálatú könyvbíráló Főhivatal olly helyzetben: hogy a kérdéses újság járathatásának meg- vagy nem engedhetősége felől határozott véleményt nyilváníthasson.”⁷ A kérelem keltétől számítva éppen egy évig tartott, amíg a kancellária döntése megszületett. „Hrabovszky Zsigmondnak Démocratie pacifique című francia hírlap járathatását tárgyazó kérelme, azon oknál fogva, minthogy a kérdéses lap politikai s köztársulati tekintetben egyiránt igen veszedelmes elveket követve bármilly kivételesen

¹ OL C 60 Departementum Revisionis Librorum 11. kf 1845/48.

² Az 1845-ben kiadott jegyzék jelzete: C 60 D. r. l. 1845. 11., 17. Ezt a jegyzéket két évig használták, 1847-ben adták ki a következőt (C 60 D. r. l. 1847. 11.), majd 1848-ban (C 60 D. r. l. 1848. 11., 44.)

³ U. o. 1845. 11., 47.

⁴ U. o. 1845. 11., 56.

⁵ U. o. 1856. 11., 133.

⁶ Röviden bemutatja: HATIN: *Histoire politique et littéraire de la presse en France*, Paris 1861. 8. vol. 604.

⁷ Olyannyira nem ismerik ezt a népszerű lapot, hogy az egyik iraton a címét *Démocratie politique*-nak írják.

engedélyezendő tarthatásra egyáltalában nem alkalmas, teljesíthető semmikép sem lévén, f. é. böjtmás hava 3-án 9254 k sz. a. e tárgyban kelt felterjesztésének csatolványai oly utasítás mellett küldetnek vissza: miszerint folyamodóval kérelme megtagadását tudatván, az említett hírlapnak ezennel meghatározott szigorú eltiltásáról a központi könyvbíró Főhivatalt maga alkalmaztatása végett értesítse.”

Nagyobb szerencsével járt RÁBA Antal pápai birtokos, aki 1846-ban az angol *Punch*, a francia *National*, *Siècle* vagy *Constitution*[n]el[l] járatásához kér engedélyt.⁸ A Helytartótanács felszólítására a veszprémi Főispán, Szolgaegyházi MARICH István Dávid ír jellemzést a kérvényezőről. „... két évig tartott külföldi utazása, leginkább pedig Schweitzban tartózkodása után, 1846 elején Pápara visszatérvén, sem azelőtt sem azolta a Veszprém megyei köztanácskozásokban ha bár a Gyűlések első napjain megjelent is, soha fel nem lépett, s így közéletének nyilvános jelét eddig nem adá . . . bár külsejére nézve is különöz, és a szabadelvű külföldi nézeteknek magán életben is hódol, jelleme mind azáltal tiszta, becsületes, lovagias . . .” A válasz kedvező, de csak a *Siècle*-re vagy a *Constitution*re vonatkozik az engedély. A köztársasági eszmékkel rokonszenvező *National* szóba sem kerülhet,⁹ a dinasztikus-ellenzéki, Thiers-párti lapok¹⁰ közül választhat a pápai birtokos „kizárólag saját magános használatára”.

Valószínű azonban, hogy a többség, távol az egymás magánügyeiben is jólétesült nemesi kúriák világától, nem várt a kancellária engedélyére, hanem maga gondoskodott arról, hogy kedvenc lapját olvashassa. S a hatóság — mi mást tehetne — beletörődik, a kancellária is csak botrányos esetekben követel erélyes intézkedést. Pl. 1846-ban: „Ő felségének legmagasabb elhatározata, mellynél fogva »Le charivari« című francia gúnyos hírlapnak ezentúl bármely módon leendő behozatását, az újabb időkben minden korlátokat áthágó rágalmazási iránya miatt szorososan s végkép eltiltani méltóztatott, e kir. helytartótanácsnak tudomására oly utasítással juttatik, hogy a legfelsőbb akarat teljesítésére szolgáló intézkedéseket az illető helyeken azonnal tegye meg. Kelt Bécsben Pünkösöd hó 14-én 1846.”¹¹

Egy másik botrányból az is kiderül, hogy a tiltott lapokhoz minden különösebb nehézség nélkül hozzá lehetett jutni a kávéházakban. Bizonyára kémjelentés hívta fel a kancellária figyelmét a tiltott lapok beáramlására s arra, hogy a lapok a kávéházakban közkézen forognak:

„Legfelsőbb tudomásra jutván, hogy a cs. kir. birodalomban megtiltott s Kuranda által szerkesztett külföldi Die Gränzböten című hírlap Magyarországon majdnem 300 előfizetővel s ezek közt Pesten 50-el bír, és hogy nevezetesen ezen lapok 26-ik füzetje, mellyben Ő Felsége istenben nyugvó édes atyjának emelt emlékszóbor iránt egy vakmerő czikk közöltetett, Pesten a legtöbb kávéházakban nyolcz napnál tovább közkézen forgott és el nem vétetett: hogy továbbá Vargha által szerkesztett „Hetilap” hasábjain újabb időkben megjelent, különösen pedig Kossuth Lajos tollából folyó vezércikknek, e lap előtérvének ellenére politikai tárgyakat elemeznek, Ő Felsége legmagasabb parancsánál fogva a kir. htartótanácsnak ezennel meghagyatik: miszerint az érintett tények iránt legszigorúbb vizsgálatot rendelvén, ennek eredményét feljelentse. . .”¹²

A Központi Könyvvizsgáló Hivatal jelentése a KOSSUTH-cikkekről hallgat, a kávésokat azonban bűnösnek találja. A beszámolóból az is kiderül, hogy az engedélyezett

⁸ U. o. 1848. 11., 28.

⁹ HATIN, i. m. 8. vol. 594—598.

¹⁰ HATIN, i. m. 8. vol. 586—590.

¹¹ U. o. 1846. 11., 71.

* A *Charivari* eddig sem szerepelt az előfizethető lapok listáján, ami vitriolos stílusát tekintve nem is esoda. (HATIN, i. m. 8. vol. 610.)

¹² U. o. 1846. 11., 54.

és tilalmazott újságok listájától függetlenül nyugodtan jöhetett az országba bármilyen postai küldemény. A lapsempészés a kávésok anyagi érdeke volt: „... az olvasó közönység leginkább azon kávéházakba tódul, melyekben tiltott újságok s folyóiratok tartanak, mi ingerül szolgál az illető kávésoknak ilyenek tartására...” Az egyetlen lehetséges megoldás a Könyvvizsgáló Hivatal szerint a szigorú pénzbüntetés. „... miután a városi rendelvényeknek csak pénzbeli büntetés adhatna kellő súlyt, egyszersmind elrendelnetni kéri, hogy a kávéházak úgy Budapesten, mint az egész országban e tekintetben is különös rendőrségi felügyelés alá helyeztessenek...” Miután pedig ezen hírlapok és folyóiratok különösen télen rendszeren posta útján szoktak beküldetni, ezen készszolgálatú könyvbíráló főhivatal a Főméltóságú magyar királyi Helytartó Tanácshoz olly mély alázatosságú másodrendű kérelemmel járulni bátorkodik, hogy a császári királyi Posta hivatalokat kegyesen oda utasítani méltóztassék, miszerint minden a fenn említett jegyzékben nem foglalt hírlapoknak nem csak Pestre, de a honnak akármely más vidékére szándéklott beküldését gátolják.” Ez a kérelem annál is inkább indokolt, mert a pesti könyvvizsgáló szerint „a pozsonyi kávéházakban is találtaknak a tiltott lapok közl a *Novellen Zeitung*, *Leipziger Allgemeine* és a *Charivari* nevű lapok”.¹³

A pesti könyvvizsgáló ugyanolyan jólétesült a pozsonyi ügyben, mint a kancellária a pesti kávéházak ügyében. A tájékozottság gyanús: Úgy tűnik, hogy a hatóságok nagyon jól tudták: a külföldi újságok beáramlása ellen csak szélmalomharcot lehet vívni. A cenzúra, a kancellária nap mint nap láthatta rendeleteinek hiábavalóságát, s addig, amíg nagyon hangos nem lett a botrány, szemet hunyt. Ha pedig egy-egy betiltott lap túlságosan nagy port vert fel, közbeszólt — anélkül, hogy intézkedéseinek hatékonyságáról meg lett volna győződve.

KOVÁCS MAGDA

Az Apponyi-gyűjtemény londoni kezdetei. APPONYI Sándor *Hungarica*-gyűjteményének keletkezéséről alig tudunk valamit.

HÓMAN Bálint, mint a Magyar Nemzeti Múzeum elnöke visszaemlékezésében a következőket állítja:

„Érdeklődése kezdetben általános irányú, de alig 14 esztendőskorában a magyar vonatkozású külföldi irodalom felé fordul és Laskai Osvát híres művének megszerzése (1858) óta gyűjtése határozott irányt vesz. Édesapja, Rudolf gróf, felismerve fia tudós hajlamát, s a maga választotta élethivatáshoz való tántoríthatatlan ragaszkodását, örömmel segíti elő törekvéseit és a magyar bibliográfia kidolgozására buzdítja. A nagyműveltségű diplomata húszéves fiához írt levelében kora szakértőit megszegyenítő szabatossággal definiálta a bibliofília fogalmát, midőn a főúri könyvbarát feladatát a teljességre törekvő speciális irányú gyűjtésben és e speciális kör bibliográfiai feldolgozásában jelölte meg.”¹⁴

DÉZSI Lajos, APPONYI közeli munkatársa, a *Hungarica* szerkesztője megismétli HÓMAN állítását akadémiai emlékbeszédében: „14 éves volt, mikor Londonban a Tottenham Courton Westall antikvárius boltjában Laskói Osvát *Biga Salutis* (Hagenau 1498) c. művét megvásárolta 2 shillingért... Londonban Silvain Van de Weyer belga követ volt vezetője és tanácsadója is. Ez a mentor elvitte magával Apponyit a könyvárverésekre, felhívta figyelmét a ritka értékes nyomtatványokra, sőt ilyenekkel meg is ajándékozta.”¹⁵

Lényegében mind a ketten ugyanazt állítják: 1. APPONYI Sándort apja beszélte rá

¹³ U. o. 1847. 11., 14.

¹⁴ HÓMAN Bálint: *Gróf Apponyi Sándor*. Magy. Könyvszle. 1924. 1—4. 1.

¹⁵ DÉZSI Lajos: *Gróf Apponyi Sándor tiszt. tag emlékezete*. Budapest, 1927. 4—5. 1.

20 éves korában bibliofil gyűjtemény létrehozására, 2. a londoni belga követ volt tanácsadója a vásárlásoknál, 3. az első könyv, amit vásárolt, LASKAI Osvát könyve volt.

Az OSZK Kézirattárába került családi levelezés sajnálatos módon nem tartalmaz olyan leveleket, amelyek a Hungarica-gyűjtemény megalapítására és fejlesztésére elvi állásfoglalást revelálnának. A HÓMAN által idézett ilyen jellegű apai levél ott ma nem található. Más forrásokhoz kell fordulnunk. Ilyenek: 1. APPONYI saját vallomásai; 2. az 1850–60-as években, a könyvtár keletkezése idején Londonban élt magyarok emlékezései, levelei, cikkei; 3. az akkori magyarbarát angolok dokumentumai. Mind a három kézenfekvő feltételezés eredménnyel járt.

APPONYI maga itt-ott betoldott bibliográfiai jegyzeteihez képest szokatlan lírai hangot üt meg az egyik munkánál. Első könyveként nem LASKAI Osvátot jelöli meg, hanem egy ZRINYI halála évében megjelent angol nyelvű ZRINYI-életrajzot. Ennek teljes címe: *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini, Protestant Generalissimo of the Auxiliaries in Hungary, the most Prudent and Resolved Champion of Christendom.* (App. 2082.)³

Ez a szerzeménye ma már unikum. Megvult PIVÁNY Jenő 1944. január 18-án porrá égett angol Hungarica-gyűjteményében Budapesten. Egyetlen részletes felhasználása eddig D. Mervyn JONES közelmúltban megjelent angol nyelvű ZRINYI-méltatásában található.⁴ APPONYI ezt a könyvet saját állítása szerint 1857–58-ban, tehát 13–14 éves korában vette Monckton MILNES antikváriusánál.

Monckton MILNES a Kossuth-emigráció egyik legjelentősebb angol propagandistája volt. 1849 tavaszán és nyarán egyik fő szervezője az angol parlamentben a magyar szabadságharc megsegítését és a független magyar kormány elismerését követelő akciónak.⁵ 1851-ben a KOSSUTH-emigráció megbízásából Magyarországra akart utazni, de SCHWARZENBERG herceg személyes közbenjárására vízumát letiltották. Monckton MILNES magyar érdeklődése szinte gyermekkoráig nyúlik vissza. Cambridge-i diák korában legjobb barátja volt Arthur HALLAMnek, a magyarbarát történész fiának; KEATS jóbarátja, George BROWN rábízta a költő hagyatékát és életrajzát. Ezt két kötetben éppen 1848-ban adta ki Monckton MILNES, a második kötet élén a Géza fejedelmet hőseként szerepeltető Nagy Ottó-drámájával.⁶ Monckton MILNES az ötvenes években palotájában villásreggelin látta vendégül a brit főváros politikai és szellemi nevezetességeit. PULSZKY Ferenchez intézett meghívói az OSZK kézirattárában található.⁷ Monckton MILNES, aki ugyan a kontinentális köztársasági és szabadságmozgalmak közismert híve volt, tartotta a kapcsolatot a politikai és diplomáciai élet minden árnyalatának képviselőivel. 1853-ban alapította Van der WEYER belga nagykövettel a Philobiblon Society-t, amelynek ő maga lett az elnöke.⁸ Így kerülhetett ismeretségbe az aulikus magyar főúr, az osztrák nagykövet APPONYI Rudolf gróf szép könyvek iránt érdeklődő diák-fia, Sándor, a londoni közélet közkedvelt irodalmár politikusával, Monckton MILNES-szel. Közös antikváriusuk neve és címe: George BUMSTEAD, High Holborn. Itt vásárolta APPONYI Sándor saját vallomása szerint első magyar tárgyú régi könyvét.

³ APPONYI: *Hungarica*. . . IV. 106.

⁴ JONES, D. Mervyn: *Five Hungarian Writers*. Oxford, 1966. 59–60. l.

⁵ GÁL István: *Meredith és Magyarország*. Filológ. Közl. 1962. 159. l.

⁶ UAZ.: *Keats magyar vonatkozású drámája*. Uo. 1965. 74–75., 89–90. l.

⁷ *Anglo-Hungarian Documents, 1848–1850*. No. 1340, 1421, 1422. South Eastern Affairs (ed. by E. Horváth) 1938–1940. 50., 76. l.

⁸ REID, T. Wemyss: *The life, letters, and friendships of Richard Monckton Milnes, first Lord Houghton*. London, 1891. I–II. k. — GÁL István: *Arnold és Swinburne magyar tárgyú szonettjei*. Filológ. Közl. 1967. 86–87. l. Dictionary of National Biography. London, 1909. XIII. 465–468. l.

A magyar emigráció nagy barátja, Monckton MILNES után egy Kossuth-emigráns emlékirataihoz, RÓNAY Jácint művéhez kell fordulnunk, hogy a következő bizonyítékra leljünk. RÓNAY Jácint 1850-től 1866-ig élt Londonban, a természettudományok iránti érdeklődése révén a Brit Akadémia tagja lett, hazatérése után a Magyar Tudományos Akadémia másodtitkárának választotta, ARANY János mellé, EÖTVÖS József pedig minisztériumába hívta meg tanácsosnak. RÓNAY az ERZSÉBET királynő magyar tanáráként és RUDOLF trónörökös történetoktatójaként nyert honoráriumát 8 kötetes emlékiratának mindössze 10 példányban való fényűző kinyomatására fordította.⁹ Ennek a 10 példánynak a fele Bécsbe került. A naplószerűen fogalmazott emlékiratoknak van egy érdekes fejezete. Ebben a tudós bencés, a népjellemek első magyar elemzője, SZÉCHENYI Blickének sajtó alá rendezője, a londoni antikváriumokban magyar anyag után való kutakodásának egyik jelentős eseményét írja le. Ezt annak idején újságeikként egy győri újságnak küldte, mint alkalmi levelezője; naplójában azonban egy ránk fontos záradékkal szerepel itt csaknem ugyanaz a szöveg:¹⁰

„London, nov. 23. 1864. Régi és kedves foglalkozásom könyvek után járni, azért valahányszor körülményeim engedik, felkeresem a londoni antiquáriusokat, s *kutatom főleg azt mi hazánkra vonatkozik*. Ide zárom . . . legújabb találmányom jegyzékét:

- I. Count Taaffe's Letters. Siege of Vienna, Campaigne against the Turks in Hungary. 1684.
 - II. Relation of the Imperial expedition in Hungarian and the siege and defence of the city of Buda. 1685.
 - III. Conquest of Buda. 1686.
 - IV. Confederate Princes against the Turks and Hungarian Rebels. Siege and taking of Newheusel. Flight and seizure of the grand Rebel Count Teekely. 1685.
 - V. Siege and taking of Newheusel. 1685.
 - VI. A Journal of the siege and taking of Buda. 1687.
 - VII. Siege and taking of Belgrad. 1688.
 - VIII. Observations upon the warre of Hungary. 1689.
 - IX. Recopitulation Historica de los Reyes, Guerras, Tumultos y Rebelliones de Hungaria Colonia. 1687.
 - X. Histoire de la Guerre de Hongrie pendant les Campagnes de 1716, 1717, 1718. A Vienne. 1788.
 - XI. Respublica et Status Regni Hungariae. 1634.
 - XII. Hungaria, 1685. De Sirmio 1698, Du superioribus Hungariae conversionibus. Bártfa 1698.
 - XIII. De superioribus Hungariae conversionibus. Pasevvalcko-Pomeranus. 1698.
 - XIV. Jacobi Tollii Epistolae itinerariae Amstelaedami 1700.
 - XV. Jani Pannonii Poematum sui seculi facile Principis, in Quinque Ecclesiarum olim Antistitis Poemata. Traiecti. 1784.
 - XVI. Hungaria semper libera, suique juris nunquam vel principi vel genti externa obnoxia. Vindobona 1764.
- Alkalmilag tán fogok még e téren szolgálni, s egyelőre csak azt jegyzem meg, hogy *szép könyvtárt lehetne összeállítani azon munkákból, melyek idegen nyelven hazánkra vonatkozólag íratk.*”

Naplójában ehhez még egy fontos megjegyzést fűz hozzá: „*Óhajtottam volna e műveket megszerezni, de az osztrák nagykövet fia, gr. Apponyi alkuszik azokra; véle nem versenyezhetek, s csak az Antiquarius nevét jegyzem fel: Quarits. Piccadilly.*”

Az utóbbi tehát APPONYI második ismert antikváriusa.

Ebből a jegyzékből az I., a II., a VI., a VII. és a VIII. számú tételeket sikerült azonosítanom az OSZK App. 1124, App. 1203, App. 1311, App. 1359 és App. 1396 sz.

⁹ PÓR Antal *több életrajza róla*.

¹⁰ RÓNAY Jácint: *Napló-töredék*. Pozsony, 1885. III. 349–350. I. és Győri Közl. 1864. dec. 1. 2. 1.

köteteivel. Minthogy RÓNAY felsorolása bibliográfiai szempontból nem tökéletes, esetleg még más tételek azonosságát is meg lehet állapítani.

Már most mi történetelt 1858 és 1864 között? A két időpont közötti hézag megoldásában segítségemre jött az MTA Kézirattárából 1967 nyarán kezembe került ARANY-kézirat.¹¹ Thomas WATTS, a British Museum könyvtárosa, anyagának első elrendezője és magyar gyűjteményének megalapítója, 1856-ban tartotta a londoni filológiai társaságban a magyar nyelv tökéletes ismeretéről tanuskodó tanulmányának felolvasását. Ez magyar irodalomtörténetének első fejezete. WATTS a kelet-európai irodalmak iránt különösen érdeklődött, a magyaron kívül oroszul és csehül is tudott, és a kor nagy lexikonjában éppen ezekben az években közölte a magyar történet és irodalom nagyjairól szóló arcképsorozatot. Úgyszólván minden hozzáférhető művében, még welsch irodalomtörténetében is célzásokat tesz tájékozottságára a magyar irodalom és történelem felől. Egyik munkájában az első angol újságok Magyarországgal foglalkozó adatait tisztázza, egy másikban pedig az angol MEZZOFANTI-vitában PULSZKY Ferenc és WESSELÉNYI Polyxéna tanúvallomását fogadja el döntőnek. RÓNAY Jácintot a British Museum több magyar vonatkozású kincsére figyelmeztette, aki az ő tájékoztatása alapján ismertette azokat a hazai közönséggel. Nevéhez fűződik a British Museum Corviná-jának és magyar őnyomatványoknak a felfedezése. A WATTS tervei alapján megszerkesztett és berendezett nagy olvasóterem 1856-ban nyílt meg,¹² akkoriban, amikor a kisdíák Apponyi régi magyar könyvek iránt kezdett érdeklődni. WATTS egy akkor megjelent munkája meg is van, éspedig sk. ajánlásával, az OSZK állományában mint az Apponyi-könyvtár újabb részlegének darabja. Kell-e hozzá sok képzőelérő, hogy a magyar történelem, nyelv és irodalom, a magyar kódexek, őnyomatványok és régi magyar könyvek, valamint az angol nyelvű Hungarica iránt ilyen sokoldalú érdeklődéssel és eredményes gyakorlattal rendelkező nagy angol könyvtárost mint a fiatal APPONYI Sándor útmutatóját és tanácsadóját állítsuk be?

HÓMAN feltételezése a főúri apával szemben, hogy ti. ő irányította volna fia figyelmét valódi gyűjtőkörére, nehezen állhatja meg helyét. Lehet, hogy APPONYI Rudolf általában a szép könyvek értékére hívta fel apjától kapott zsebpénzét inkább spontán módon régi könyvekre költő fiát, de APPONYI Sándor saját vallomása szerint Monckton MILNES antikvárius volt az első, aki neki régi magyar tárgyú könyvet eladott. Dézsi állítása a londoni belga követ inspiráló szerepéről sincs igazolva általános bibliofil érdeklődésével; tőle a magyar fiatalember inkább csak a régi könyvek lehetőleg korhű, reprezentatív kötésbe való bekötésének ötletét kaphatta, minthogy a belga diplomata a szép könyvkötések kedveléséről volt nevezetes.

Monckton MILNES, WATTS és RÓNAY Jácint írott bizonyágtétele és egész tevékenysége további adatok előkerüléséig elég bizonyíték arra, hogy APPONYI Sándor az ő ösztönzésükre és az ő segítségükkel kezdte meg a magyar vonatkozású régi külföldi könyvek gyűjtését.

Paradox helyzet, hogy az aulikus osztrák nagykövet könyvbarát fia a Kossuth-emigráció angol barátainak és egyik kiváló magyar tagjának közreműködésével lett a magyar könyvtárügy leginkább patrióta gyűjteményének megalapítójává.

GÁL ISTVÁN

¹¹ GÁL István: *Arany János nekrológja Thomas Wattsról*. Irodalomtört. Közl. 1967. 633—637. l.

¹² Dictionary of National Biography. London, 1909. XX. 984—985. l.

Madách Imre javításai „Az ember tragédiája” első kiadásában. MADÁCH Imre 1860. márc. 26-án fejezte be *Az ember tragédiáját*. Mint ismeretes, a mű kéziratát először ARANY János nézte és javította át. Jó időbe telt, míg ARANY az író felkérésére, majd sürgetésére belemélyedt annak tanulmányozásába és javításába. Csak 1861 aug. 25-én írta TOMPÁNAK, hogy felfedezett egy igazi talentumot. „Kár, hogy verselni nem jól tud, nyelve sem ment hibáktól”. De ARANY már felismerte a mű értékét, s ezután szívesen foglalkozott vele, gyorsan végezte a javításokat. Ugyanez év szept. 12-én már melegen köszönti MADÁCHOT azért a gyönyörért, melyet neki műve okozott, a fényért, melyre költészetünket deríteni hivatva van. Október végén bemutatta a Kisfaludy Társaságban, 1862. jan. 16-ára pedig készen volt az első kiadás, amely 1861-es évszámmal jelent meg. Ami változtatás, simítás tehát az eredeti kézírathoz mérten ebben van, az túlnyomó részben ARANY János munkája.

A nagy mű azonban nem nyert végleges alakot ARANYNAK ezekkel a javításaival sem. Az első kiadáson jelentős változtatások történtek. Hibák is csúsztak be, amelyeket a következő kiadásban el kellett tüntetni. ARANY maga is tett észrevételeket újból, s ajánlott módosításokat, MADÁCH is több változtatást kívánt. De az első kiadást átnézte Szász Károly is, s részletes megjegyzésekben mondta el észrevételeit. Így az 1863-ban megjelent „második, tetemesen javított kiadás” főleg ezeknek a megjegyzéseknek a felhasználásával készült.

Évtizedekkel ezelőtt került a kezembe *Az ember tragédiája* első kiadásának az a példánya, amelyre MADÁCH Imre sajátkezűleg jegyezte be a javításokat, illetve változtatásokat.¹ MORVAY Győző tanulmánya,² VOINOVICH Géza munkája³ és MADÁCH bejegyzései ismeretében most már teljesen világosan látjuk az eredeti kézíratos szöveg elkészülte óta eszközölt változtatásokat.⁴ MADÁCH Imrének ebben a kötetben levő bejegyzéseit az alábbiakban egybevettem a mű eredeti, kézírati példányától a szöveg végleges megállapításáig történt változtatásokkal.

MADÁCH fekete ceruzával történt bejegyzései ebben a kötetben a következők:

A kötet címlapján a neve alá odajegyezte: „a Kisf. társ. tagja.” — (1862. jan. 30-án választották a Kisfaludy Társaság tagjává. A kötetben levő javítások Szász Károly megjegyzéseinek mérlegelése után történtek.)

*Első szín*⁵

1. sor: „... istenemnek,” szót így javította: „... istenünknek,” — Az „istenemnek” alakot ARANY már a kéziratban is kifogásolta, de az első kiadásban mégis úgy maradt. — Szász Károly szerint is jobb volna: istenünknek, mert az angyalok kara énekl. Most már elfogadta MADÁCH is.
10. sor: „... béfejezve áll,” helyébe: „... béfejezve már,” Szász Károly megjegyzése erre ez volt: „áll helyett jobb volna: — már; a rímért.” — Véglegesen így.
49. sor: „Jösz te...” szavakat MADÁCH egybekapcsolta Szász Károly ajánlatára. De véglegesen az eredeti szöveg maradt.
149. sor: „... nekem elég,” helyett „... elég nekem.” — Szász Károly ajánlatára. — Véglegesen így.

¹ Apósom, néhai dr. BAGOSSY Károly (1882—1940) pü. tanácsos útján kerültem kapcsolatba KLEIN Dezső műgyűjtővel, aki gazdag anyagából a harmincas évek vége felé készségesen bocsátotta rendelkezésemre *Az ember tragédiája* első kiadásának MADÁCH javításaival ellátott példányát.

² *Magyarázó tanulmány „Az ember tragédiájá”-hoz.* Nagybánya, 1897.

³ *Madách Imre és Az ember tragédiája.* Bp. 1914, 1922.²

⁴ HALÁSZ GÁBOR MADÁCH Imre *Összes művei*-hez fűzött jegyzetei között nem jelzi ennek, a MADÁCH javításaival ellátott első kiadásnak ismeretét. (2. köt. Bp. [1942.] Révai.)

⁵ A sorok jelzése WALDAFFEL József *Az ember tragédiája* 1955. évi kiadásának a számozása szerint.

Második szín

213. sor: „Mely a lankadt szűt védve befogadja.” — Szász Károly ezt a változtatást ajánlotta: „Mely védve árnyalja a lankadt szívet.” Az eredeti neki „különösnek tetszik”, inkább az egy anapestust tenné tehát bele. MADÁCH először bele is javította ezt. Azután kihúzta, s beírta így, ahogyan meg is maradt: „Melly lankadástól óvja szívöket.” Csak a „Melly” szót írták át utóbb „Mely”-re.
244. sor: „S mint...” helyébe MADÁCH ezt javította: „Mint...” Így is maradt.
245. sor: „Egy percre csillog, aztán visszahull.” Szász Károly azt kifogásolta benne, hogy az előző sor végén levő többes számú alany után egyes számban van az állítmány. MADÁCH így adta meg a végleges szöveget: „Egy perczre felcsillogva visszahullnak.”
269. sor: „A vén tagadás kísért.” — A kéziratnak erre a fél sorára ARANY azt a megjegyzést tette: „A metrum jajgat. Tagadás lehetne, mert az első syllabus hangsúlyos, de a *vén tagadás* bajosabb. De talán nehéz igazítani, hogy meg ne rontsuk a praecisiót.” — Az első kiadásban tehát ez maradt. — Szász Károly a *vén* helyett a *régi*-t ajánlotta, „vagy, ha mérték nem üt, az *ős*”-t. — Madách így is javította és ez maradt meg.

Harmadik szín

365. sor: „Hiú báb, most daczot hánysz tiszta égnek.” — A kéziraTRA ARANY azt a megjegyzést tette: „Daczolni valamivel. Inkább vesszen a rím.” — De mégis ez maradt az első kiadásban. — Szász Károly szerint „magyartalan is, nem is világos.” — MADÁCH most már ki is javította úgy, ahogyan megmaradt: „Hiú báb, mostan fittyet hánysz az égnek”.
366. sor: „... villámok ha...” Ezt a két szót kihúzta MADÁCH, de azután ugyanezt írta be.
372. sor: „Hisz az a lét, ha érdemes leszen.” Az utolsó három szót MADÁCH kihúzta, s helyébe ezt írta: „*ki tudja, érdemes*.” De később a javítást törölte. Maradt tehát véglegesen az első szöveg.
373. sor: „Fáradtságára, csak munkám gyümölcse.” E helyett az előző sor folytatásaként beszúrta: „Lesz tán terhére, mely majd véle jár. S ha az csupán munkám gyümölcse lesz.” — Szász Károly az „érdemes leszen fáradtságára” kifejezésre azt írta: „magyartalan s díztelen.” — MADÁCH a két sor helyett a véglegesen megmaradt egy sorrá alakította: „Terhére, csak fáradtságom gyümölcse.”
379. sor: „Lehulla is, habár szabad levék” Először így javította: „Lehullt is, ...”, aztán így: „Le is hullt rólam, bár szabad levék.” És ez maradt.
381. sor: „Mit dőre tervvel ember alkotand.” ARANY ide vonatkozólag már a kéziraTRA azt a megjegyzést tette: „nem tudom, magáról szól-e Ádám, vagy másról. Ha az első, akkor visszás, hogy önbizalma daczára tervét dőrének mondja, ha a leendő nemzedékről — anachronismus tudnia, hogy dőre tervek is lesznek. Olyannak kell képzelnie ivadékát, mint maga.” — A sor az első kiadásban mégis így maradt. — Szász Károly a 378–384. sorról azt mondja: „Teljességgel nem értem. Nyelvtanilag is nehéz, de azon mégis áttörök valahogy, logikailag homályosabb.” MADÁCH azután az egész sort kihúzta, s helyébe illesztette: „Tapogatózva amit tervezék.” Így maradt.
383. sor: „S felküzdtem volna lelkem erejével.” — MADÁCH így változtatta meg véglegesen: „Meggírta volna azt saját erőm.”
384. sor: „De nem menekvém a súlyos bilinestől!” Ezt a megmaradt szöveggé javította: „S te nem mentél meg...”
522. sor: „... szintén...” helyébe „... szinte...”-t írt.

Negyedik szín

A magyarázat első sorában „Háraó” nyomdahibát „Pháraó”-ra javította.

586. sor: „Nines földindulás, nincs víz, mely ledöntse:” — A „víz” helyébe „vész”-t írt.
608. sor: „Kie nő...” nyomdahibát kijavította: „Ki e nő...”
614. sor: „... lepkekint...” szót így javította „... lepkeként...”
629. sor: „Ha most halnál meg, a mint meglelél.” Az utolsó három szóra Szász Károly

azt jegyezte meg: „nem világos; így tán jobb volna: a mint rám találtál.” MADÁCH e szerint javította. Utóbb azonban a „rám találtál” helyébe „fél lelél”-t írt. Így maradt.

652. sor: „... — és ne irigyeld” kifejezés javítva: „... — óh ne irigyeld”. A későbbi kiadásokban „óh” helyett „oh” szerepel. Az „irigyeld” helyett pedig némelyikbe „irigyeld” — helytelenül.
- 656—7. sor: „Törekvésünkre gúny e nyugalom, Vagy hívságára száználmas mosoly.” — Szász Károly erre megjegyezte: „Törekvésünkre... mosoly — érthetetlen így; tán azt teszi: törekvésünk izgatottságára gúny e nyugalom, vagy annak (törekv.) hiú voltára száználmas mosoly az...?” — MADÁCH először erre próbálta javítani: „Törekvésünknél nyugalma gúny.” Végül ezt gondolta helyébe: „E nyugalom, vagy büszke terveink Hívságunkra száználmas mosoly.” — Majd — az előzőket törölve — újabb javítással bejegyezte: „Törekvésünkre... Vagy hívságukra...” Utóbb ezt „hívságunkra” módosították.

Ötödik szín

824. sor: „... közzénk...” szóból az egyik z-t kihúzta. A végleges szövegben azonban megmaradt.
- 849—50. sor: „Nem hall az ember semmi izgató hírt, Mint hogyha sergünk ellent sem találna.” — Szász Károly azt jegyezte meg: „*mint hogy ha* igen dísztelen, *mintha* helyett.” Madách megváltoztatta a végleges szöveg szerint: az első sor végéről a „hírt” átvitte a 2. sor elejére, s *mint hogy ha* helyébe *mintha*-t tett: *Hírt, mintha sergünk...*
858. sor: után következő magyarázat 3. sorában „szakaszonként” szót „szakaszonkint”-ra igazította.
868. sor: „... fel állatot,” A nyomdahibából kimaradt névelőt beszúrta: „... fel az állatot,”
956. sor: „Hogy elriaszsa e káprázatot” végére a hiányzó vesszőt odajegyezte.
1025. sor: Középen az „s” kötőszót kihúzta, s helyére gondolatjel tett.

Hatodik szín

1106. sor: „Vágyol gyönyört...” A kéziratban így volt. Ott ARANY megjegyezte: „— gyönyörre vágyosz (még jobb, ha nem ikes).” MADÁCH azonban az I. kiadásban meghagyta az eredeti szöveget, mire Szász Károly így reagált: „jobb volna *gyönyörre vágyni*.” — MADÁCH ARANY ajánlata szerint javította, és ez maradt meg.
1141. sor: „... jöj...” helyébe „jőj”-t javított.
1159. sor: „Fejemről is lehullt már a füzér.” A kéziratban is így volt, de az állítmány jelen időben. Szász Károly azt kérde: „*Fejemről — a füzér miért?*” — a nehezen érthetőségre célozva. Az író újra szövegezte a sort: „Füzérem is lesiklott ládd fejemről.” — És így is maradt.
162. sor: „Szemedbe tartom, hogyha ott leled.” ARANY azt jegyezte meg erre: „Sejtem az értelmét, de fátyolozott gondolatnak is homályos.” — MADÁCH először így javított rajta: „Szemed betartom...” Aztán: „Szemed befogtam im, ha...” Később ennyi változtatás történt rajta: „Szemed befogom...”
1164. sor: „S dicséretet...” helyébe ezt írta: „S csak egy jó szót...” Ez maradt a végleges szöveg.
1205. és 1213. sor elé bejegyezte a nyomdahibából kimaradt *Chuvia* szót.
1214. sor: „... hősök...” szót „... hősök...”-re javította.
1367. sor: „... kények;” szót „... kéjek;”-re javította. Szász Károly is felhívta rá a figyelmét.

Hetedik szín

- A bevezető 2. sorban „patotája” javítva „palotája”-ra.
1459. sor: „... fajtád...” helyébe „... fajod...” kifejezést tette.
1493. sor: „... pusztalábas...” Szász Károly megkérdőjelezte: „Pusztalábas? meztilábas?” MADÁCH „meztilábas”-ra javította. A végleges szövegben

- „meztelábas” lett. ARANY az eredeti szövegre a következő megjegyzést tette: „*Meztelábas*. . . nem megy, lehetne *pőre lábas*.”
1496. sor: „Keresztyén-. . .” szót MADÁCH „Keresztyény-. . .”-re másította. Az első maradt meg.
1561. sor: „. . . Anastásiust?” — „. . . Atanásiust”-ra helyesbítette.
1592. sor: az I. kiadásban ezt a még hiányzó sort írta be: „Mely istenít, vagy gúnyával megöl.”
1601. sor: „Mely szézel szór. A vész, mely összehoz,” — A kéziratban ez volt: „Mely megszakaszt, száz érdeket növel —” MADÁCH most így változtatta meg: „Mely szerzte szór, száz érdeket nevel.” — A végleges szövegben az utolsó szót később „növel”-re változtatták.
1602. sor: az I. kiadásban még nincs benne: „A vész, mely öszvehoz, mártirt terem.” — Később annyi változtatás történt rajta, hogy az „öszvehoz”-ból „összehoz” lett.
1603. sor: „. . . ád. . .” szót „. . . ad. . .”-ra javította.

Nyolcadik szín

1881. sor: „. . . a tűz. . .” helyébe „. . . e tűz. . .”-t írt.
1882. sor: „. . . szép időt melenget.” — Szász Károly erre azt jegyezte meg: „nem értem: mire vonatkozik a *szép időt melenget*.” MADÁCH két szót kicserélt benne, s így adta meg a végleges szöveget: „. . . jó régen melenget.”
1895. sor: „Meglesz, miként parancsolod, uram. —” Szász Károly megjegyzése: „Jobban rendezve volna így: Meglesz, uram, mikép parancsolod.” MADÁCH javításával így alakult a végleges szöveg: „Meglesz, uram, amint parancsolod.” — (*Amint* helyett MADÁCH először *miként*-et írt.)
1938. sor: „Bár hódol is a nőnek istenül,” Erre Szász Károly: „*istenül hódol* szokatlan, helytelen, s nem is világos kifejezés azon értelemben, hogy a nőnek, mint istennek hódol. . .” — MADÁCH kihúzta az egész sort, és a helyébe ezt tette: „Bár istenség gyanánt imádja a nőt,” Így maradt.
2063. sor előtt „A harmadik udvaronc” címszóban kihúzta a névelőt, de aztán a kihúzást törölte. Végül névelő nélkül maradt.

Kilencedik szín

2233. sor: „Mennyország. . .” szót „Mennország. . .”-ra javította.
- 2264—65. sor: „Tán azt sem tudta Caesar kedvese,
Hogy kedvesét isméri a világ. —” Szász Károly megjegyzése a két sorra: „Nem értem.” — MADÁCH kihúzta mind a két sort, s helyébe írta:
„S Caesarnak, hogyha volt szerelmese,
Ez őt talán csupán úgy ismeré
Mint jó fiút s nem volt sejtelve sem,
Hogy kedvesétől megrendül a föld.” — Az I. kiadás két sorából az író tehát négy sort készített. A negyedikben azonban még változtatott, módosította: „Hogy kedvesétől retteg a világ.” Majd ezt is kihúzta, s helyébe tette: „Hogy tőle retteg s megrendül a föld.” Végző formája: „Hogy retteg tőle s megrendül a föld.” A *Caesar* szóból a későbbi kiadásokban *Caesar* lett.
2205. sor: „. . . megbékélt. . .” helyébe „. . . kibékélt. . .” kifejezést tett. Szász Károly ajánlotta: *megbékélt* helyett jobb volna *kibékült*. — A végleges szöveg MADÁCH javítása szerint.
2356. sor: „. . . hitványt. . .” szóban a végző t-t, mint sajtóhibát, törölte.

Tizedik szín

2356. sor: „Ha megfigyelnek, még botrányt okozsz.” Szász Károly azt írta róla: „*megfigyelnek* helyett *észrevesznek* kell.” MADÁCH kijavította és így maradt.
- 2400—01. sor: „. . . Gúnytárgyúl leendnénk
Így venni a dolgot. . .” — Szász Károly szerint „magyartalan, de nem is világos kifejezés.” MADÁCH egy új sor közepre toldásával változtatta meg, s így lett a végleges szöveg:
„. . . Gúnytárgyúl leszünk

Ily ünnepélyes színben nézve e

Hétköznapos ügyet. — . . .”

2472. sor: „. . . csin. . .” szót „. . . csiny. . .”-re javította. A végleges szövegben is az utóbbi maradt.
- 2477—79. sor: „Ily dőreséggel küzdünk szüntelen,
A meglevő hatalmak védlete
S kegyeletöknek szentséges nevében.” — Ez volt a kéziratban is. Szász Károly szerint „oly erőltetett, hogy nem bírom világosan, a megértésig elemezni.” MADÁCH próbálta javítani:
„Ily semmisséggel küzdünk szüntelen
A meglevő hatalmak védelvét
Vívó kegyelet szentséges nevében.” Majd újra szövegezte a véglegesen megmaradt, következő három sor szerint:
„Ily dőreség áll látod szüntelen
Utunkba, szentséges kegyeletül
Védő a már megalakult hatalmat. —”

Tizenegyedik szín

- 2572—73. sor: „Beléolvadt akármí jajkiáltás
Akármínő rekedt hang, míg fölér.” Az előtte lévővel együtt erre a három sorra Szász Károly megjegyezte: „. . . másképp rendezni multhatatlan, hogy érthető legyen. Tán így:
„Magosban szépen zeng, mint templom ének,
Bármily rekedt hang, jajszó olvad is
Belé a míg fölér. . .” — MADÁCH az előző sor érintetlenül hagyásával az idézett két sort először megváltoztatta:
„Bármily rekedt hang, jajszó és sóhaj
Elolvad benne, ameddig felér.” Majd az utolsó sort szövegezte meg:
„Dallamba olvad össze, míg fölér.” — Ez maradt a végleges szöveg.
2608. sor: „Mit feljegyezz, csak a múltnak dala.” — Szász Károly azt a megjegyzést tette rá: „Csak úgy értem, ha így cseréljük: *a múltnak csak dala*. — Tudni illik a mi a múltban nem szép, nem dalszerű, az nem hallszik fel, az elvész.” — MADÁCH kijavította, s ez megmaradt Szász Károly ajánlata szerint.
2687. sor: „Melyért az is már, a ki fölidézi.” — Szász Károly megjegyezte: „nem fölidézi, hanem fölhozza.” MADÁCH az utolsó szót ki is cserélte: *fölhozá*. — Így maradt.
- 2715—16. sor: „En semmi rosszat nem teszek veled,
Leültetem csak lássa, ki az úr.” — A megelőző sorral együtt erre a három sorra mondta Szász Károly: „Mit akar a második munkás? — nem értem.” MADÁCH újra szövegezte:
„Nem vétek néki, mellém ültetem,
Lássuk ki az úr, és ki tud mulatni.” — Ez maradt a végleges szöveg.
2741. sor: „Hatalom, s így dicsőség mind övé.” — Először úgy javította, hogy a sor elejére névelőt tett, a sor többi része változatlan maradt. Aztán az *így* szót kihúzta, s lett belőle: „A hatalom s dicsőség mind övé.”
2743. sor: „Ha, mint nadály, jólétünk szopja ki?” — Először annyit javított rajta, hogy a sor végén lévő igekötőt kihúzta, s helyébe ezt írta: *már*. Majd megpróbálta a sort újra írni: „Ha már úgy is nadályul él belőlünk, szopja, szívja vérünk.” Azután ezt írta helyébe: „Ha már úgy is nadályként szívja vérünk.” A végleges szöveg: „Ha már úgy is nadályként szívja vérünk.”
2858. sor: „Emelkedettség nincs már a világon.” A sor végét javította: „. . . *nincsen már sehol*.”
- 2877—78. sor: „Míg egykor a hazáért lelkesedve
Nagyobb s nemesb szinkör nyiland előttünk.” — Szász Károly a két sorra megjegyezte: „Szeretném, ha kimaradna e két sor, mi az előzményekhez épen nem illik.” MADÁCH azonban nem törölte, hanem először így próbálta megváltoztatni:
„Míg egykoron majdan magasb, nemesb
Küzdtert nyitand erélyünk meg magának.” — Aztán ezt a változtatást kihúzta. Az első sort meghagyta szó szerinti az első fogalmazásban. A második sor helyébe tette: „Nemesb küzdtert nyitand meg majd erélyünk.” —

Végül ebből szövegezte a megmaradt sort: „Nemesebb küzdtért foglal majd erélyünk.”

Tizenkettedik szín

3183. sor után a magyarázó szövegben „mindkettőjüket” szóban levő sajtóhibát kijavította: „mindkettőjüket.”
3210. sor: „A művet ő teremti istenül.” — Szász Károly erre megjegyezte: „istenül: a művet teremti istenül? — vagy ő istenül teremti a művet? Homályos.” — MADÁCH az „istenül” szó helyébe a következőt tette: „mint egy isten.” Így maradt.
3279. sor: „Bűvös darabját birjon megszerezni.” — Szász Károly jegyezte: „nem birjon, hanem birja.” MADÁCH kijavította.
3328. sorra „Im e kard,” után a következő sor: „Az nem volt gyilkos, a ki ezzel ölt.” — Szász Károly azt írta erről a másfél sorról: „E kard... Elöttem nem világos, mire céloz. Párba jra? vagy törvény pallosára? hogy a ki ezzel ő, nem nézik gyilkosnak? Világosabbat kérek!” — MADÁCH a következő sort toldotta be: „Kizárólag csak embargyilkoló szer,” A következő sort módosította: „És nem volt bűnös, a ki ezzel ölt.” Így is maradt.
3393. sor közepén *mi* szót *mint*-re javította.
3399. sor: „Menten minden hatástól, szenvedéstől.” — Az ezt megelőző hét sorral együtt lévő szövegre Szász Károly azt jegyezte meg: „Szép, de kissé nehézkes; az egész gondolatot értem, minden részletét nem. Az a szörny érzés is lesz, lény is; a menten minden hatástól, szenvedéstől azért nem világos, mert úgy van construálva a mondat, mintha az egyén jellege kívánná, hogy *ment* legyen, holott ellenkezőleg.” MADÁCH erre a jelzett sort változtatta meg: „Elzárva külhatástól, szenvedéstől,” Így is maradt.
3480. sor: „Rosz alkotása sem e hajlamot,” — MADÁCH figyelmen kívül hagyva Szász Károlynak az előző és a következő sorra vonatkozó megjegyzését, csak ezt a sort szövegezte újra, úgy, ahogyan megmaradt: „Alakzata sem e roszt hajlamot,”
3510. sor: „Oh mennyi ismerő mindenfelé,” — Szász Károly megjegyezte: „ismerő helyett legyen ismerős.” — MADÁCH kijavította.

Tizenharmadik szín

A bevezető magyarázat 4. sorában a *lassanként* szót *lassankint*-ra javította.

- 3614—15. sor: „A nagyság és erő, míg nem marad
Egyéb számunkra, mint a mathesis.” — Szász Károly azt jegyezte meg: „ha nagyság, erő elvész, hogy marad meg a *mathesis*.” — MADÁCH erre kihúzta ezt a két sort s a következőket írta helyébe:
„Az ami nagyszerű, ami erős,
Míg nem marad egyéb számunkra, mint
A mathesis rideg alakjai. — —” Aztán keresztülhúzta mind a három sort. A 3614. sort meghagyta változatlanul, a következőt pedig így alakította át: „Számunkra más, mint a rideg mathesis.”

Tizennegyedik szín

3736. sor: „Csak egy-egy foka tesz zajt, vízbe bukva,” Szász Károly azt írta rá: „zajt *tenni*, nem magyarul van.” — MADÁCH a *tesz* szó helyébe írta: *ver*.
3762. és a következő öt sor helyén az I. kiadásban ez a négy sor található:
„Ha nagy lelkedre, a mint hívod azt,
Hiú vagy, mely lüktette kebledet
Míg szíveredben ifjú vér keringe,
Halottas ágyadnál ne kérd hogy állj.—” Ezekre a sorokra se ARANY János, se Szász Károly jegyzeteiben nincs megjegyzés. MADÁCH az első kiadásban mégis keresztülhúzta, s helyére először a következő hat sort jegyezte:
„Ah az, aki hiú nagy szellemére,
Amint nevezni szeretitek az
Erőt, mely lüktet ifjú véretekkel,
És kebletek eszményekért dagasztja:
Ne vágyják állni egykor mint tanú
Saját halotti ágyánál. — Ez óra” — Ezt a hat sort még átdolgozta,

és így nyerte az eredeti négy sor helyett a szöveg végleges alakját:

„Ah, ah, hiú ha vagy, nagy szellemedre,
Amint nevezni már úgy kedveled
Azon erőt, mely a vért lükteti
És ifjú keblet eszményért dagaszt:
Ne kívánj állni végre mint tanú

Saját halotti ágyadnál. Ez óra” A szakasz 2. sorát először így kezdte:
„Amint nevezni kedveled. . .”, de végül mégis a fentiek szerint változtatta meg.”

3769. sor: „Csodálatos átvizsgálása ez” — A sorvégi *ez* helyébe *ám* szót írt.
3772. sor: „Aztán ki tudja, mellyik a való” A sor végét megváltoztatta: „. . . mellyik volt való.” A későbbi kiadásokban *mellyik* helyett *melyik* van.
3773. sor: „A végső hörgés kisszerű jaja.” — A *hörgés* helyébe *küzdés*-t írt.
3774. sor: „Nagy gúnycacaj *kitűzött czéljaidra*.” — A sor utolsó két szava helyébe tette: „*éltünk küzdelmire*.” Ezek a javítások a későbbi kiadásokban megmaradtak.
- 3823—3848—49. sor: „. . . Okoskodásod
A jóllakásé, . . .” — Szász Károly azt a megjegyzést tette: „. . . nem világos előttem, hogy miért, mennyiben?” — MADÁCH kijavította: „A jóllakotté, . . .” Ez maradt meg.
- 3874—78. sor: „. . . — s veszélyesebb még
Keblünkre mint a durva babona,
Mert tudósan, számokkal öli meg
A szellemet, mit a bárgyú nem érez,
De mindkettő egyenlően nem ismer.” — Ezekre a sorokra Szász Károly megjegyzése: „mindkettő — ki az a mindkettő? A bárgyú, egy, ki a másik? A szellem? de hisz *azt* nem érzi a bárgyú. Ádám ezen egész mondókáját sehogy sem értem.” — MADÁCH változtatott is rajta:
„. . . A durva vakság,
A babona, melyet megvethetünk,
Csak a bárgyút árnyékolhatja be,
Ki úgysem sejti azt a szellemet,
Melyet tanod hideg számokkal öl meg,
Hogy fel nem ismeri testvére sem.” — Ezeket a sorokat azonban szintén áthúzta. Utóbb odajegyezte az eredeti szöveghez: ez kell. A későbbi kiadásokba azonban már más szöveg van, olyan, amelyet az író az I. kiadásban nem írt. A végleges szöveg tehát későbbi változtatás.
3905. sor végén a *szivesen* szót kijavította így: *szivesen*.
Tizenötödik szín
3922. sor közepén a *melly* szót kijavította: *mely*-re.
3925. sor: „Mutatni a nemlét borzalmaít? —” Szász Károly jegyzete szerint: „Miért. . . borzalmaít? Homályos.” — MADÁCH annyit változtatott rajta, hogy *Mutatni* helyébe tette: *Hogy lássuk*. — És így maradt.
4006. sor: „Fiad bűnben, trón biborán fogamzott.” Ezt a sort is átalakította: „Fiad Édenben is bűnnel fogamzott,” — Ez maradt a végleges szöveg.

Ennyi MADÁCH sajátkezű javítása az I. kiadásban. Az eredeti szöveg átjavításának oroszlanrésze ARANY Jánosé volt, aki részint a kéziratban, részint az első nyomdai szedésben, vagy külön feljegyzésekben jelölte meg az általa óhajtott változtatásokat. ARANY nagyon óvatos volt ezek ajánlásában. Szász Károly határozottabban tette meg észrevételeit a már kinyomtatott szövegre. Talán ez az erősebb hang is okozta, hogy MADÁCH — kevés kivétellel — figyelembe vette ezeket a megjegyzéseket, amelyek alapján a legtöbbszőr megváltoztatta a kifogásolt szöveget. Az írónak az I. kiadásban eszközölt változtatásai így túlnyomó részben Szász Károly útmutatása szerint történtek. Inkább tartalmi, kifejezésbeli, mint a versmérték kedvéért végzett javítások. Kétségtelen, hogy gondolatai sok helyen ezáltal világosabb kifejezést nyertek, bár a versmérték alig javult. ARANY a nyelv szépségére vagy helyességére fektette a nagyobb súlyt, s MADÁCH ezekkel a változtatásaival ARANY kedvére cselekedett. A későbbi kiadásokban az I.-nek így átjavított szövegtől már alig van eltérés.

MADÁCH két tanácsadóján, ARANY Jánoson és SZÁSZ Károlyon túlmenően is sokat javított az I. kiadás nyomtatott szövegén. De a javítások közben is befolyásolták őt. ARANY jegyzetei megjelentek a kritikai kiadás XIII. kötetében (1966, Akadémiai Kiadó, 284—337. l.), a SZÁSZ Károlyét megtaláljuk *Madách Imre levelei* II. kötetében (a 180. sz. levél, 1943, Madách Színház kiadása, 150—156. l.). A szöveg kéziratbeli állapotát is fel-tüntető kiadás kettő van: a TOLNAI Vilmosé (*Az ember tragédiája*. Első kritikai szöveg-kiadás, 1923, A Napkelet könyvtára 1.), elég sok sajtóhibával, javított kiadása ugyanott egy év múlva jelent meg, és a 5. sz. jegyzetben már idézett WALDAPFEL-féle edíció.

KOZOCSA SÁNDOR

Ligeti Károly „Végrendeletem” c. verse kiadásainak és fordításainak történetéhez.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelméért vívott harcokban részt vevő internacionalisták zömét a magyar hadifoglyok alkották. Közülük az utókor szemében egyre inkább kimagaslik LIGETI Károly alakja. LIGETI vörös csapatparancsnok volt, de mint a legelső szibériai magyar nyelvű forradalmi lap szerkesztője, mint az omszki fogolytábori pártszervezet elnöke, mint az omszki városi tanács tagja, mint jeles szónok, újságíró és költő is széles körben ismertté tette nevét. Mártírhálála, amelyet a kivégzés előtt a börtönben írt *Végrendeletem* című verse sokak előtt emlékeztetessé tett, olyan nagy figyelmet keltett bajtársai körében, hogy Omszkban felállítandó emlékművére — az omszki *Vörös Ujság*ban közreadott jelentések szerint — még más városokban élő és más nemzetiségű katonák és pártmunkások is adakoztak; 8 hónap alatt csaknem fél-millió rubelt gyűjtöttek össze.

A súlyosan sebesült, megkínzott LIGETI Károlyt ellenforradalmárok végezték ki Omszkban 1919. június 2-án. *Végrendeletem* című verse csak a város visszafoglalása után jelenhetett meg. Az omszki *Vörös Ujság* valószínűleg mindjárt megindulása után, tehát már 1920. január hó végén közreadta a verset. A lap első számai nem maradtak fön-n; 1920 januárjában Omszkban nagyon sok áldozatot szedett a tifusz, és a járvány terjedésének meggátlása végett bizonyára nemcsak a halottak és betegek, hanem a velük érintkező személyek holmiját is el kellett égetni, az újságokat is.¹ A vers mégis fön-nmaradt, mert közreadták Irkuckban is, a *Forradalom* című lap 1920. február 28-i számában; ezt a lapszámot a Szovjetunióban megőrizték; mikrofilm másolata megtalálható a budapesti Párttörténeti Intézet Archivumában (F 966/18/[234] 334. sz.).

A *Végrendeletem* természetesen már megjelenésekor nagy figyelmet keltett. Az omszki *Vörös Ujság* 1920. május 30-i számában a költő halála évfordulója alkalmából megjelent cikk úgy említi, mint „lánggal, hévvel teli verset, egyik legszebb virágát a magyar forradalmi költészetnek”. Cikkét az író a mártírhálált halt költőhöz intézett fogadalomtétellel zárja: „A Végrendeletet, melyet ránk hagytál, megőrizzük és meg-valószínűsítjük. Mi meglátjuk a vörös Budapestet!”

A szibériai magyar forradalmi sajtóban megjelent verset — kis helyen elrejthető lapkivágat formájában — a visszatérő hadifoglyok közül többen is hazahozták, bizonyára már 1920-ban. Magyarországon — a fehér terror időszaka volt ez — a vers természetesen nem jelenhetett meg nyomtatásban, másolatok útján is csak nagyon szűk körben terjedhetett. Egykorú följegyzéseim szerint SZÜR Gyula nevű hadifogoly hozta haza és ajándé-

¹ A *Krasznoe Znamja* 1920. ápr. 7-i (85.) számában megjelent közlemény szerint „Omszkban 1920. jan. 31-én 19596 tifuzsesetet jegyeztek fel.” Vö. MATVEJEV I. V.: *Magyar internacionalisták részvétele a szovjethatalom megeremtéséért és megszüldítéséért vívott harcban Szibériában (1917 február — 1921)*. Századok. 1959. 350. l.

kozta LIGETI Károly szüleinek azt a lapkivágatot, amelyen a *Végrendeletemet* — 1920-ban vagy 1921-ben — először olvastam. Lemásoltam magamnak és abban az óbudai — LIGETI Károly szülei lakásának közelében levő — árvaházban, ahol akkor éltem, több társammal megmutattam. Másolatom kéziratát — LIGETI Károly kéziratban levő verseiről készített másolataimmal együtt — az akkori idők viszontagságai és veszélyei között is sikerült megőriznem és 1954-ben átadhattam GYÖRKEI Jenőnek, a Hadtörténelmi Intézet munkatársának. A megrendítő hatású verset 1957-ben közreadták egyszerre három helyen is: a LIGETI Károly *Válogatott Írásai* című kötetben, a Nagy Októberi Forradalom 40. évfordulója alkalmából nagy példányszámban kifüggesztett, nagy képes plakáton és a *Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban* című gyűjteményben. A vers így vált ismeretessé nemcsak Magyarországon (számos antológia, dokumentumgyűjtemény átvette, tovább terjesztette), hanem a Szovjetunióban is. Sajnos, a Hadtörténelmi Intézet munkatársa nem a hozzá juttatott kéziratot adta közre, hanem ennek KUCZKA Péter által készített „javított” változatát. Az átdolgozó az eredeti versből csak 3 sort hagyott meg a maga eredetiségében, a többi 17 sor mindegyikén változtatott valamit: a kötetlen sorszótagszámú verset — amely inkább a hangsúly-ritmus, mint az időmérték elve szerint tagolódik — átírta kötött szótagszámú, nagyon szabályos jambikus verssé. E művelet során néhány verssor nyelvi szempontból hibássá, értelmetlenné vált, sok helyen összetört az eredeti versben kifejezett érzelemnek szárnyat adó hangsúly-ritmus, és a vers tartalmi szempontból is eltorzult.² A vers KUCZKA-féle változatát adta közre a *Népszabadság* is 1960. dec. 8-i számában — de itt a szövegrontás még szövegcsontkítással is párosult: az ötödik versszak egészen lemaradt (mert ez LIGETI Károly *Válogatott Írásainak* kötetében a lap hátoldalán foglal helyet és így — bizonyára a sietség miatt — elkerülte a közreadással megbízott munkatárs figyelmét). Sajnos, a magyar Rádió is csak ezt az eltorzított változatát ismeri a versnek. Ezt találjuk I. MATVEJEV: *Az örök barátság forrásánál* c. műben is (Bp. 1961. 86—87. l.). LIGETI költeménye az eredeti szöveghez hű kiadásban csak a következő helyeken lelhető föl: *Élet és Irodalom*. 1958. márc. 28. 6. l.; *A szabadság vértanúi*. Bp. 1960. 17. l.; *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1963—1964. Bp. 1966. 288—289. l.; *A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban*. Dokumentum-gyűjtemény. Bp. 1967. 465. l. mellé helyezett fénykép az eredeti lappéldányról; *Kortárs*. 1967. 11. sz. 1805. l.

Meg kell jegyeznünk, hogy az 1963 előtt megjelent „szövegű” kiadásokban is van egy szónyi csonkaság: „legyen áldott” — „legyen százszor áldott” helyett. Itt a „százszor” szó azért hiányzik, mert a másolás forrásául szolgáló omszki újságban sem szerepelt ez a szó? Vagy egyszerűen másolási hiba történt, és ez az egy szó így maradt le? Ezt a kérdést — mivel az omszki újságkivágat nem maradt fenn — nem lehet eldönteni. A kézírásos másolat mindenestre már befejezte pályafutását. Mivel az irkutszki *Forradalom* 1920. febr. 28-i számában már megtaláltuk a verset, ezt az egykorú nyomtatott szöveget kell ezután irányadónak tekintenünk a szövegközlésekben. Ez szerepel már az *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyvében* és a *Kortársban* is. Tehát: a *Végrendeletemet* 7. sorának vége így hangzik: „legyen százszor áldott” — nem: „legyen áldott”, de nem is „százszor legyen áldott”.

Akik LIGETI Károly életét regényszerűen dolgozták fel, a *Végrendeletemnek* eredeti szövegét akarták művükbe beilleszteni, de azon egy-két helyen „javítottak”: FÖLDES Péter: *Százezer*. Bp. 1957. 260. l.; POGONYI Antal: *Végrendelet*. Bp. 1966. 247—248. l.

A *Végrendeletemnek* — a KUCZKA-féle változaton kívül — van egy KOVÁCS Béla-

² Lásd erre nézve: TERBE Lajos: *Megjegyzések Ligeti Károly meghamisított verséhez*. *Élet és Irodalom*. 1958. márc. 28. 6. l.

féle változata is. Ez úgy jött létre, hogy G. BRAUNNAK, a kárpát-ukrajnai magyar nyelvű napilap munkatársának orosz nyelven LIGETI Károlyról írt cikkét szőröstől-bőröstől — a *Végrendeletem* oroszra fordított szövegével együtt — lefordították magyarra. KOVÁCS Béla tehát a magyarból oroszra fordított verset — bizonyára azért, mert nem tudott a magyar eredetinek létezéséről — lefordította (visszafordította) magyarra. Fordítása a *Vers a cellafalon* című cikkben jelent meg a *Szovjet Híradó* 1966. július 3-i számában (18. l.):

Amíg a tűz nem huny ki szívünkben,
Előre, bátrak, vörös magyarok!
Győzelmünknel ott leszek majd én is,
Én is, kire sírverem acsarog.

Drága ára van a szabadságnak:
Kint, verítéket, vért is követel.
Hála minden elhullt bajnokának,
A gyávákat az élet sópri el.

Tirátok vár a vörös Budapest.
Virág fogad majd, ölelő emberek.
Hátranéztek a csodás keletre,
S az egész világ újjong veletek.

Én itt maradok névtelen síromban,
De olthatatlan tűzű lelkemet
Utánatok küldöm, hogy a harmezón
Gyújtó fényénél csatát nyerjeteK.

Ez a szöveg azért érdekes számunkra, mert tanúskodik arról, hogy a KUCZKA-féle szöveget mennyire hűségesen fordították le oroszra.

LIGETI *Végrendelete* a Szovjetunióban különös figyelemben és megbecsülésben részesül. A vers születése (és LIGETI halála) 40. évfordulója alkalmából elég terjedelmű közleményt adott ki róla a szovjet hírugynökség (TASZSZ) ily címmel: *Magyar hazafi költeménye* (Sztjyihotvorenie vengerszkogo patriota). Ezt sok szovjet lap átvette, így a *Vecsernüj RosztoV* című lap 1959. március 25-i száma is. A költő forradalmi tevékenységét és utolsó költeménye keletkezésének körülményeit ismertető közlemény élén a vers első szakaszát olvashatjuk.

Hogy a *Végrendeletem* mennyire népszerű a Szovjetunióban, azt azt is tanúsítja, hogy fölvelték a *Revoljucionnaja poezija v Szibiri 1905—1917* című forradalmi versantológiába, amely Novoszibirszkben 1960-ban jelent meg. Ebbe a gyűjteménybe csak eredeti orosz verseket vettek föl — az egyetlen kivétel: LIGETI Károly 3 verse; és csak 1917-nél nem későbbi keletű verseket vettek föl — az egyetlen kivétel a *Mojo zavescsanije (Végrendeletem)*, amely — alatta ott áll az évszám — 1919-ben íródott.

LIGETI Károly szovjetunióbeli népszerűségének egy másik jele: Mihail TYIHOIROV írt egy regényt *General Lukacs* címmel, amely a *Szibirszkie Ognj* című novoszibirszki irodalmi folyóirat 1961. évi 7. és 8. számában és 1962-ben Omszokban önálló kötetben jelent meg; ez a regény — amint a címe is mutatja — ZALKA Mátéről szól, de LIGETI forradalmi tevékenységét is elég részletesen ismerteti — és közreadja a *Végrendeletemet* (a folyóiratban: 8. szám 100. l.; a könyvben: 294. l.).

A *Végrendeletemet* legelőször A. RESETNYIKOV fordította le oroszra; a fordítás a *Vecsernüj Novoszibirszk* című napilap 1958. nov. 28-i számában jelent meg LIGETI 3 más versének fordításával együtt; ugyanez megjelent a *Szibirszkie Ognj* c. folyóirat 1959. évi 1. számában is (158. l.).

Az eredeti szöveghez hű fordítást adott közre a *Molodoj Szibirjak* című omszki lap 1958. dec. 24-i és az *Omszkaja Pravda* című lap az 1960. dec. 8-i számában. Ezt a fordítást

GORSZKI Vilmos ma is Omszkban élő volt magyar hadifogoly segítségével Nyikolaj KOLMOGOROV készítette.

A KUCZKA-féle változat fordítását találjuk a *Vengerszkie internacionalisztü v Velikoj Oktjabrszkoj szocialiszticeszkoj revoljucii* cím alatt 1959-ben Moszkvában megjelent dokumentumgyűjteményben (173—174. l.), mely a hasonló című magyar kiadvány orosz nyelvű párja. Ez a fordítás, mely Alekszandr GOLEMBÁ műve, megjelent egy másik kiadványban is: A. KLADT — V. KONDRATYEV: *Bratja po aruzsiju. Vengerszkie internacionalisztü v borbe za vlaszti szovetov v Roszszii 1917—1922*. Moszkva. 1960. (110. l.)

A magyar költő forradalmi verse iránt az érdeklődés — most a forradalom 50. évfordulójának légkörében — a Szovjetunióban tovább fokozódik. A sokmillió példányban megjelenő moszkvai *Pravda* 1968. március 1-i számában 6 hasábos cikk jelent meg Alekszandr DUNAJEVSZKIJTŐL ily címmel: *Egy végrendelet története. Hogyan vált ismertté a magyar internacionalista költeménye*. A cikk jól megvilágítja a *Végrendeletem* keletkezésének körülményeit és — többek között — részletesen ismerteti, hogy a Szibériában megjelent vers hogyan jutott el e sorok írójához 1922 táján; a moszkvai író elmondja azt is, hogyan és hol akadt rá a verset közreadó régi magyar nyelvű lapszám egy példányára — és megállapítja, hogy a vers itt megtalált nyomtatott szövege teljesen megegyezik azzal a másolattal, amelyet róla én gyermekkoromban készítettem, melynek alapján a vers Magyarországon kiadásra került. Cikke végén DUNAJEVSZKIJ közreadja az egész verset a hiteles szöveg alapján A. Golemba új fordításában. Ez az új fordítás megjelent a *Druzsba Narodov* 1968. évi 4. számában is, a 211. lapon, A. DUNAJEVSZKIJ *Podlinnaja isztorija Karoja Ligeti* c. cikkében és a *Moszkovszkij Avtozavodec* 1968. jun. 26-i számában.

Nem kicsinyeljük le az eddigi eredményeket, de bizonyosra vesszük, hogy orosz nyelven a híres költemény pályafutása igazán majd csak akkor fog megkezdődni, amikor lefordítására egy nagynevű, kiváló orosz költő vállalkozik.

Hisszük, hogy az általunk itt közölték világossá teszik, hogy LIGETI *Végrendeletem* című versének egyes kiadásait miért nem lehet szövegűhűnek tekinteni, és hogy a hiteles szöveget hol lehet megtalálni. Ez az ismeret különösen fontos egy olyan mű esetében, amely nemcsak szépirói alkotás, hanem történelmi dokumentum is, és így előreláthatóan még sok lapban, gyűjteményben, antológiában fog kiadásra kerülni.

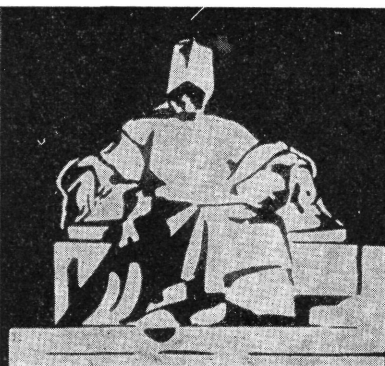
TERBE LAJOS

A Névtelen Jegyző című folvóiratról. „Őri László, majd Rózsahegy György szerkesztésében, 1932-ben megjelenő haladó szellemű irodalmi folyóirat. Munkatársai közé tartozott a korszak több jelentős írógyénisége, így Fenyő László, Gelléri Andor Endre, Illyés Gyula, Karinthy Frigyes, Tersánszky Józsi Jenő és Weöres Sándor is.” — ennyit jegyzett fel róla az *Irodalmi Lexikon*.

A *Névtelen Jegyző* a két világháború közötti korszak egyik fontos irodalmi kísérlete volt, s mivel rövid ideig élt, és ma már alig akad belőle példány, nyugodtan „az elsüllyedt irodalom” körébe sorolhatjuk.

1932. májusában jelent meg első száma, az impresszumadatok szerint főszerkesztő: RÓZSAHEGYI György, felelős szerkesztő: ŐRI László és felelős kiadó: PAP Miklós volt. Szerkesztői pedig: BETHLEN [BOLDIZSÁR] Iván, HEGEDŰS Géza, RÓNAI Mihály András, SZABÓ Zoltán.

Az első szám „Fiúk!” kezdetű bevezető sorait KARINTHY Frigyes írta, s e cím mely megszólítás is egyben, nem véletlen, a lapalapítók legidősebbje akkor húsz éve

NÉVTELEN JEGYZŐ

1932 MAJUSI SZÁM

Bethlen Iván
Fenyő László
Hegedűs Géza
Illyés Gyula
Karinthy Frigyes
Karpáti Aurél
Rónai Mihály András
Rónai Pál
Rozsahegyi György
Szabó Zoltán
Szily György
Tábori Pál és
Tersánszky J. Jenő
írásai
Ekhó — Holmi

ARA

80

FILLÉR

volt. „Pénzetek nincs, hirdetési ügynökötök sincsen. Micsodátok van hát, az Istenért, kérdezné bármelyik szerkesztő úr, olyan arccal, mintha teleknélküli házépítésről beszélne valaki...” S ha már nem is érthetünk egyet teljesen a bevezetőnek a békeszerződést említő soraival, az mindenesetre igaz, hogy ötszáz esztendő után „elismerten” szabad lett az ország, megszűnt a monarchia. „Új honalapítók vagytok a szellem birodalmában... Névtelenek vagytok — de a szemetek, fületek nyitva van s kezetekben ott az íróvessző. Mint annak, aki a honfoglalás történetét megírta. Nevezzétek el ezt a lapot »Névtelen Jegyző«-nek.”

A főszerkesztő, *Rózsashegyi György* (jelenleg a Royal Szálló igazgatója) *Névtelen Jegyző* című cikkében szintén a fiatalokhoz szól, utalva arra, hogy a régi irodalomban fiatal író is lehetett író, neves író, elég Petőfire hivatkozni, de ma — nem, ma a közönség „a nevet és nem a tehetséget ünnepli”, jó lenne a magyar irodalom névtelen jegyzőit is szóhoz juttatni...

Az akkor húszéves HEGEDŰS Géza — akinek első regénye öt évvel később jelenik meg — *Az ördög* című rövid elbeszélésében már elárulja a későbbi tehetséges író.

Ebben az első számban aránylag sok a vers, ILLYÉS Gyula, FENYŐ László, RÓNAI Mihály András, BETHLEN [BOLDIZSÁR] Iván, SZABÓ Zoltán, TERSÁNSZKY JÓZSI Jenő, RÓNAI Pál (fordítás) tollából. Hárman közülük — ILLYÉS, FENYŐ László és RÓNAI Mihály András — azonos címmel — *Fiatal költő* — írtak verset a lap számára.

Van egy töltőtollad
és papír előtted
s hiheted egy ország
figyeli jobbkezed. —

Így hangzik ILLYÉS versének első szakasza. Érdekes RÓNAI Mihály Andrásé is. FENYŐ László így látta a harmincas évek fiatal költőjét:

Tíz éve, hogy első versemet kiadta
az ősz szerkesztő, aki már halott,
mint a láz, mely abból az első
nyomdafesték szagából felcsapott.
Tíz éve annak — s azóta mi lettem?
se több, se kevesebb:
tíz évvel keservesebb
fiatal költő.

Úgy hangzik e szó.

akárha mondanád: rühös kutya,
koldus, futóbolond, tisztátalan —
mint ki a vízlepett hínárt
akarná az egekig gyújtani:
olyan lidércesen reménytelen
gyújtogatásod az embereken,
fiatal költő.

Az maradsz, míg élsz.

Mert oly különös hazában élünk
s oly különös időt számlálunk,
hogy ki húsz évvel öreg voltál;
negyvenre fiatal lehetsz,
fiatal költő, az lehetsz
és semmi több, ha meggebedsz.

Megemlítendő *A tardi helyzet* későbbi szerzőjének, az ekkor húszéves SZABÓ Zoltán-nak két verse is, *Az asszonyélet balladája* és *A Csöndes farsangi szomorúság*.

TÁBORI Pál fordításában szép lírai írást olvashatunk Manfred HAUSSMANN tollából *A vándor, akét Lampioonnak hívtak* címmel. A teljes szabadság és a végtelen természet áll itt szemben az otthonnal és a céllal, erről vall a vándor, s ebből az ellentmondásból nincs kiút.

A *Névtelen Jegyző* igényességéről tanúskodnak a kritikai írások, így például KÁRPÁTI Aurélnak GULÁCSY Lajos festőművészről írt cikke, a *Holmi* gyűjtőcím alatt közölt irodalmi hírek, a könyvismertetések.

A *Holmi* rovatban a lap üdvözli a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumát, „... fájdalom, bizony körülbelül ők az egyetlen útjelző a mai magyar egyetemi polgárság kívül-belül ágaskodó ezer tilalomfája közt”. Élesen elítéli a Vajda János Társaság zeneakadémiai Ady-estjén történeteket, „... elő akarták adni többek között Ady Endre két versét: a Mai próféta átka címűt s az immár klasszikus „A Gare de l'Est-en”-t. Csak akarták. Mert a rendőrség nem találta előadhatónak őket. Se magyarul, se franciául Eddig — hiszen nem vagyunk politikai lap s e költeményeket úgyis betéve tudja minden valamire való nadrágos magyar ember — hagyján. Ám a betiltás másnapján az Esti Kurir körkérdezt intézett íróinkhoz ez ügyben. Persze nem akadt magyar író, aki a magyar irodalom méltósága nevében ne tiltakozott volna ellene. Nem, magyar író ilyen nem akadt. De megkérdezték eziránt Berzeviczy Albertet, a Magyar Tudományos Akadémia s a Kisfaludy Társaság elnökét is — aki pedig többek szerint még csak nemis tartozik szigorúan a megszokott Pekár Gyulák botor rohamesapatához. S ő meg is felelt eképpen: *A szóbanforgó költeményt nem ismerem*, így ebben a kérdésben véleményét nem nyilváníthatok.”

A könyvismertetések SZABÓ Zoltán, RÓNAI Mihály András, HEGEDÜS Géza és RÓZSAHEGYI György tollából származnak.

A lap második, júniusi száma „hangosat kiáltani” akar, tiltakozni, *Irodalom a mérlegen* című vezető cikkének tanúsága szerint: „... a csöndes, csöndes Magyarország ma síkabb, laposabb és harctalanabb, mint lehetett Szarajevo előtt... És 1932-ig kellett várni, hogy egy fiatal folyóirat — óvatosságból a második számában — hangosat kiáltson: ti, mindnyájan magyar »kultúrdignitáriusok«, kritikuskok és esztétikusok, fizetünk!”... Elítéli az irodalom és irodalomtörténet megalkuvásait, hazugságait, PÉTERFI meghamisítását, ARANY értékeinek elsikkasztását; ostromozza a kilencszázharmincas évek „egész elaludt szellemi Magyarországot” „... egyedül leszünk másarcú és újsírású magyarok az elhíttett és hazug csöndességben új kritikánkkal, fiatal esztétikánkkal... frissen és idegen fiatal szemmel mondunk ítéletet Akadémiáról, Nyugatról, Új Időkről és az egész klikkekbe dermedt magyar szellemiségről...”

Az „Anonymus contemplator” álnéven írt (valószínűleg HEGEDÜS Géza rejtőzött e név mögött) *Elsikkasztott irodalomtörténet* című cikk a következő igényeket támasztja az irodalomtörténetírással kapcsolatban: nemzetközi viszonylatban nézni a magyar irodalom fejlődését, megteremteni az „aesthetica militans”-t, mely a magasabb ideálokat hirdetné, hogy „az ember maga irányíthassa haladását a magasabb életforma felé”.

PAP Miklós tollából szellemes, grand-guignol-szerű elbeszélést olvashatunk e számban *Ulicska tanár úr halála* címmel. Ulicska a Dunába akar ugrani, mert hiába érez írói tehetséget magában, írásait sehol nem közlik, s csapás csapás után éri. Mégsem lesz öngyilkos; megelőzte valaki. Felveszi annak a parton hagyott ruháit s két évre Fekete János néven bevonul leülni a büntetést. Kiszabadulása napján tudja meg: felesége trafikot kapott, négy lányát üldözik a kérők, állástalan orvos-fia nem győz válogatni a sok kínálózó főorvosi állás között, s mindez minek köszönhető? — halála után felfedezték, műveit kiadták, sugárutat neveztek el róla.

Ebben a számban SZABÓ Zoltán, BRÓDY Lili, VÁNDOR Lajos, NAGY Károly, BETHLEN azaz BOLDIZSÁR Iván tollából olvasunk verseket. VÁNDOR *Fej vagy írás*

című verse elgondolkoztatja az olvasót s tematikájában összecsendül fent idézett elbeszéléssel, az öngyilkosjelölt feldobja az utolsó egypengőst: Duna vagy kötél a választék. Erős intellektualitással telített szabadvers, mely tömör körképben indokolja az élet eldobását: anarchia, a nacionalizmus tombolása, fegyverkezés a Népszövetség égisze alatt, pazarlás és éhhalál: fejetlenség, tehát, ha fej: a Dunába ugrik. Ha írás: felakasztja magát, mert az írás azt mondja: ne lopj, ne csalj, ne öl. De az egypengős beleesik a kanálisba: „Nem akasztotta fel magát, mert nem volt pénze kötélre és nem tágítva / elhatározásától, nem ugrott a Dunába, minthogy nem tudott utoljára / megvacsorázni. / Így hát éhenhalt szegény, mint minden ember, akinek elvei vannak, és ragaszkodik azokhoz.” Fanyar, szatirikus hangja Erich KÄSTNERre emlékeztet. 1945-ben, munkaszolgálatban halt meg.

Az *Ekhó* rovatban a lap szerkesztői írtak könyvismertetéseket, a *Holmi* irodalmi, művészeti híreket közöl, bírálva a számtalan visszás, reakciós, művészietlen megnyilvánulást, például a Pen budapesti gyűlésével kapcsolatban, amikor PEKÁRÉK kikeltek a „hazaáruló, destruktív” HATVANY Lajos ellen, aki teára hívta a külföldi írókat — MARINETTI, TOLLER és mások — „és nem esett itt szó nemzetgyalázásról és senki sem árult hazát, csak teát ittak és szendvicseket ettek és beszélgettek . . .” Egy másik rövid írás az egyre jobban „divatozó” turániságon élcelődik.

A lap harmadik-negyedik, 1932. július—augusztusi összevont száma hirtelen jelentős színvonalbeli ugrást mutat: mint kettős szám, terjedelmesebb, tartalmilag is gazdagabb.

A szerzői névsor is bővül, olyan írókkal, mint GELLÉRI ANDOR Endre, SZABÓ Lőrinc, WEÖRES Sándor.

Az előző számoknak a korabeli magyar irodalom helyzetét elemző rövid cikkeit e számban már egy komoly igényes tanulmány követi „Anonymus Pugnans” szignoval (BOLDIZSÁR Iván emlékezete szerint SZABÓ Zoltán), „Herceg, hátha megjön a tél is!” címmel. A cikk a „két Akadémia” szerepét — a Magyar Tudományos Akadémia az egyik, s a Nyugat, melyet „forradalomnak akart néhány fiatalember”, a másik — bírálja az új, fiatal írók szemzőgéből. Az Akadémiáról szólva ADYT idézi: „Föl, föl, fiúk, hódítóan szállnak / A ti bátor, új dalaitok. / Ti már ne is üzenjete / Szegény, öreg Költőcske Mihálynak.” Röviden jellemzi az irodalmi társaságokat is, elaggott társaságnak neveze őket, de elismeri, hogy kereteik közt vannak írók még, akik élnek és hatnak. A *Nyugatról* nagy múltját méltatva szól, de így összegezi: „. . . megvan mint a magyar literatura legnagyobb szerűbb volt jelenségeinek egyike, mint az apák műve, amit a fiú folytatni nem tud és nem is akar.”

A *Névtelen Jegyző* harmadik számának kiemelkedő darabja az akkor huszonöt éves GELLÉRI ANDOR Endre lenyűgöző erejű allegorikus írása, az *Óriult rózsá*. Elbeszélést olvashatunk BETHLEN—BOLDIZSÁR Ivántól *Arasznyi gyászjától a falon* címmel. Szép HAUSMANN *Lampion álmodik* . . . című elbeszélése a csavargóról. REINHOLD Alfréd három rövid, filozofikus mesével szerepel ebben a számban. Névénél — éppen azért, mert aligha ismert — érdemes egy pillanatra elidőzni. REINHOLD a Belvárosi Takarékpénztár kistisztviselője volt, haladó szellemű, rendkívül aktív ember, aki maga köré gyűjtötte a baloldali érzelmű fiatalokat s nekik MARXRól, LENINRól mesélt, míg a harmincas évek vége felé kommunista szervezkedés miatt le nem bukott. A magyar hatóságok megelégedtek azzal, hogy kiutasították az országból; Angliába került. Egy fontos irodalomtörténeti adalék fűződik nevéhez, ő vállalta a RADNÓTI Miklós és TAMÁSI György szerkesztésében megjelent *1928* című irodalmi folyóirat főszerkesztői tisztjét és a fiatalok patronálását.

Igen gazdag ennek a számnak a vers-anyaga. SZABÓ Lőrinc *Politika* című versét egészében érdemes idézni:

„Mily gyönyörű a szenvedés,
a lemondás milyen hatalmas!”
— Meg fogod unni s leszel aljas,
a mi erényünk itt kevés.

Mit, szépség? Háború jön újra,
háború mindig: tenni kell!
Egy perc és áruló leszel,
vagy az se, csak egy buta hulla.

Már itt a szörnyeteg. Utálod?
Vele, vagy ellene! Magányod
barlangját kard kutatja át.

Lemondás? Nincs! Az üldöző
nem mond le rólad! s a jövő
azé lesz, aki bestiább.

A korszak divatjának megfelelően több „jazz”-vers is szerepel, így SZABÓ Zoltán *Jazz-zene hárfán*, vagy a JAZZ NÉVAI László tollából, s a sodró ritmusú, *Jazzhymnus* VÁNDOR Lajostól, melynek befejező sorai így hangzanak:

Rikolt ereimben
a vágy zokogása,
buja nagy ritmussal
teljeset várva:
az Élet után.

WEÖRES Sándor *Macska* című versével szerepel.

A harmadik szám utolsó lapjain a film és a színház korabeli problémáiról olvashatunk egy-egy cikket, továbbá könyvismertetéseket és kis aktuális irodalmi híreket.

Érdekes a RÓZSA Miklós által írt *Parainézis a névtelen jegyzőnek* című cikk — nem véletlen a „parainézis” szó —, mely magas erkölcsi követelményeket állít a névtelen fiatal írók elé: legyenek hűséges regisztrálói az igazságnak, álljanak ki, mondják el véleményüket megalkuvás nélkül, tegyenek hitet progresszív meggyőződésük mellett „az erkölcsi közömbösség rosszabb még az erkölcstelenségnél is.

A lap utolsó, ötödik száma 1932 októberében jelent meg. S bár rövid életet élt a folyóirat, hagyományai máris voltak: ez utolsó számban ismét az egyik ifjú szerkesztő, BOLDIZSÁR Iván írt vezető elvi cikket Anonymus urbanus álnéven, *A nagyváros diktál, modellt áll, költőket nevel* címmel.¹ A szerző a háború utáni korszak, s különösen a harmincas évek elejének irodalmi-művészeti helyzetét elemzi: az irodalom „közönségválságát” és „anyagválságát”, s a nagyváros helyét, szerepét az irodalom formálásában. Nem véletlenül választotta a „névtelen” mellé az „urbanus” jelzőt. Amint azt a *Holmi* rovat is hangsúlyozza, a „A Névtelen Jegyző ez ötödik száma nagyvárosi szám . . . ebben a számban a nagyváros irodalomban megnyilatkozó hangjának akarunk kifejezést adni. Ez a számunk közli a *Nagyváros hangja* című matiné versanyagát, amelyben néhány külföldi nagyvárosi költőt mutatunk be. Carl Sandburg és Arturo Giovanniti verseinek fordítását Tábori Pál, Ivan Goll-t Vajda János készítette.”

¹ Az álnevek feloldását BOLDIZSÁR Iván volt szíves szóban közölni 1967 októberében:

Anonymus contemplator — HEGEDŰS Géza
Anonymus pugnans — SZABÓ Zoltán
Anonymus urbanus — BOLDIZSÁR Iván

Ugyancsak tőle tudjuk, hogy a lapnak összesen öt száma jelent meg.

A svéd származású amerikai, haladó szemléletű Sandburg *Chicago* című, kötetlen formájú verse erős színekkel, tárgyilagos bíráló szellemben, a nép iránti szeretettől áthatva ábrázolja a nagyváros életét („henceg és nevet, hogy csuklója alatt ott van az ér és bordái alatt ott van a szív — a nép ere és szive . . .”). Gondolatébresztő GIOVANITTI *A Lépegető* című szimbolisztikus szabadverse: szüntelen hallani a szűk börtönfalak közti lépéseket — a kulcs, a szabadság egyetlen, lázas keresését, de ez „Örület, őrjöngés, kínhalál és kétségbeesés gondolata, pokolszülte gondolat, mert a természet gondolata mindez, ami természetes; lehetetlen is, amíg börtönök vannak a világon; kenyér, munka, boldogság, béke, szerelem.” Ivan GOLL — az első világháború idején az expresszionista-pacifista irodalmi irányzatot képviselő német költő „Az utolsó romantikus” című verssel szerepel. Hatásos DÁN György *Szavalókórusa a Nagyvárosi Misztériumból*.

Ebbe a kategóriába tartozik SZABÓ Zoltán *Uccai áhítat* és TÁBORI Pál *Városi holdfény* (Berlini jassz mélézik) című verse, továbbá PÜNKÖSTI Andor „Nagyváros” című prózai írása a *Műhely* matinéjáról. „A *Műhely* új és etikus színpadot keres, de a színpadon keresztül keresi az új és etikus életet. Megszólaltatja a gyűlölet hangját, hogy felbressze a szeretetet. Ha ezt a célját eléri, ha ez a terve megvalósul, akkor becsülettel megoldotta súlyos és nehéz feladatát, mert feltárta és szuggérálta az emberi sorsok közösségét, megteremtette a hangyák között az egymásrautaltság kollektív érzését és kijelölte az utat a megváltás felé. Ha ez a terve sikerül, akkor a *Műhely* művészi munkája szociális tétté válik.”

A művészet és a szociális tett szoros kapcsolata, e kapcsolat egymásrautaltsága árad a lapból, így BOLDIZSÁR Iván erőteljesen megírt *Harminchárom* című elbeszéléséből, — de ez utolsó számot összegezésnek is felfoghatjuk: a *Névtelen Jegyző* egészéből.